

ANNEKE VAN BAALEN

Alice Miller en de opvoeding*

Net zoals de steun voor links berust de steun voor rechts op ontevredenheid en onbehagen. Soms lukt het rechts om het door links gemobiliseerde onbehagen 'mee te nemen' - door linkse of progressieve begrippen te gebruiken en op listige wijze de inhoud van die begrippen 180 graden om te draaien.

Een voorbeeld van die werkwijze is te vinden in de suksesboeken van de Zwitserse psychoanalytica Alice Miller. Miller maakt gebruik van het progressieve inzicht dat kinderen niet het bezit van hun ouders zouden moeten zijn; ze hamert er op dat nog steeds ontelbare kinderen vernederd, gekwetst, mishandeld worden; ze dwingt de lezeres als het ware tot identifikatie met de slachtoffers - maar ondertussen werkt ze niet alleen toe naar een pleidooi dat vrouwen zich voor *honderd* procent voor hun kinderen moeten opofferen, maar ook naar een verklaring dat nazimoordenaars heel wat zieliger waren dan de mensen die zij vermoord of bijna vermoord hebben.

Kennelijk heeft Alice Miller haar projekt knap opgezet. Zowel Volkskrant als Groene Amsterdammer waren diep onder de indruk, al vond de Groene-recensent dat Millers analyse van het nazisme een economische en politieke poot ontbeerde - alsof haar verhaal door er iets aan toe te voegen, tot een kritiese analyse zou leiden! Terwijl ze de daders tot slachtoffers maakt en de slachtoffers uit het gezicht laat verdwijnen! Hoe slaagt ze erin om daar begrip voor te krijgen?

De twee boeken van Miller die in Nederland zo'n succes zijn, heten - in vertaling - Het drama van het begaafde kind, een studie over het narcisme (vertaling 1981) en In den beginne was er opvoeding (1980, vertaling 1983). De eerste titel geeft haar doelgroep duidelijk aan. 'Begaafde kinderen', dat zijn de lezers en lezeressen die zichzelf beschouwen als *beter* dan hun omgeving; 'drama' betekent dat het niet goed met hen afgelopen is en dat hun begaafdheid hen niet gelukkig heeft weten te maken; 'narcisme' tenslotte geeft een aanwijzing voor het gegeven dat hun omgeving hen benoemt als mensen die alleen in zichzelf geïnteresseerd zijn. Terwijl een boek als dat van Christopher Lasch uitnodigt om eens gezellig over *anderen* te roddelen, spreekt Miller de miskende begaafde zelf aan, met de belofte van begrip en misschien zelfs van genezing.

Miller ontleent haar inzichten in het 'drama' aan haar eigen patiënten, vrouwen en mannen. Hun moeders hebben iets helemaal fout gedaan. Wat eentonig zult u zeggen, kon ze niet eens wat anders bedenken en trapt iemand daar nog in?

Waarschijnlijk wel, omdat ze die moeders ook weer als slachtoffers afschildert. De patiënten en alle lezersters van haar boek mogen *rouwen* over wat hen door die moeders is aangedaan.

Daartoe richt Miller zich systematies tot datgene wat zij *het kind in de volwassene* noemt.

Voor een psychoanalytica springt ze zacht gezegd nogal raar met Freud om; ze zet hem als het ware op de kop. Freud had het over de macht van de *vader*, waarmee het zich ontwikkelende libidineuze kind in konflikt kwam. Als dat konflikt niet opgelost was, kon het kind op latere leeftijd nog door een psycho-analyse bevrijd worden en *alsnog* in kontakt treden met de volwassen wereld (van neurose tot gewoon ongeluk, zoals Freud zei). Bij Miller komen vaders, libido's en konflikten niet voor. Haar patiënten ziet zij als volwassenen met een kind in zich, *een begaafd kind dat onbewust de narcistische wensen van een emotioneel onzekere moeder vervult*. Daar zijn de patiënten narcisties van geworden; door die narcistische moeder en haar wensen kennen ze hun eigen behoeftes niet en - als daar niets aan gedaan wordt - zullen ze hun kinderen hetzelfde opvoeden. Aan een kant moeten ze dus *rouwen* over wat hen is aangedaan en aan de andere kant moeten ze hun kinderen *anders* opvoeden, voorzover die patiënten vrouwen zijn. De instructies daartoe ontleent Miller aan de psycholoog Winnicott:

De moeder kijkt naar de baby die ze in haar armen houdt, de baby kijkt in het gezicht van de moeder en vindt zichzelf daarin terug... mits de moeder inderdaad het kleine, hulpeloze, unieke

* Verschenen in *Vrouwenkrant* 97, oktober 1983. Opgenomen in *Tegennatuurlijk*, Amsterdam 1985, De Bonte Was

wezentje aankijkt en niet haar eigen introspekties, en ook niet haar verwachtingen, angsten, plannen die ze voor het kind smeedt, op hem projekteert. In dat laatste geval ziet het kind in het gezicht van zijn moeder niet zichzelf, maar zijn moeder die in nood verkeert. Het kind zelf wordt niet weerspiegeld en zal zijn gehele latere leven tevergeefs naar de spiegel zoeken.' (pag. 38).

Als dit waar zou zijn, ziet het er voor door een moeder opgevoede kinderen somber uit. Want hoe leeg 'zijn' moeder zich ook maakt, een spiegel zal ze niet worden. De oude Spock - klassiek freudiaan - wilde met alle eisen die hij aan moederschap stelde nog best toegeven dat de opvoedster een mens bleef met eigen verlangens en ideeën.

Op klassiek freudiaanse ideeën kon je ook feministiese strategieën aansluiten; al die vreselijke dingen die gebeurden als je man, vrouwen kinderen samen in een huis opsloot gekombineerd met inzichten in de omgekeerde evenredigheid tussen de aandacht van volwassenen en de zelfstandigheid van kinderen wezen naar het nut om kinderen *elkaar* te laten opvoeden, met wat volwassenen op de achtergrond.

Bij Miller en Winnicott is dat onmogelijk. Het kind moet immers 'gespiegeld' worden omdat het anders zijn hele leven blijft zoeken naar iemand die *helemaal op hem ingaat, hem volledig begrijpt en serieus neemt, iemand die hem bewondert en hem overal volgt.*' (pag. 15).

Dat het kind nogal 'mannelijk' overkomt krijgt zijn bevestiging in de bespiegeling die Miller wijdt aan iets wat ze ooit gelezen heeft in een verhaal over een rosse buurt: *'Dan voel je de verleidelijke, maar ook absurde mannendroom om door vrouwen vertroeteld te worden als een baby en ze tegelijkertijd te overheersen als een pasja'*, meldt een wallenbezoeker. Miller zegt dan: *'Deze "mannendroom" is niet alleen niet absurd, maar komt voort uit de oprechtste en meest gerechtvaardigde behoeften van de zuigeling. Onze wereld zou er zeker anders uitzien wanneer de meeste (? AvB) baby's de kans kregen om als een pasja over hun moeder te beschikken en door haar vertroeteld te worden, zonder zich al te vroeg om de behoeften van de moeder te hoeven bekommeren.'* (pag. 91).

'Gezond narcistische' kinderen zou je zo krijgen, volgens Miller, en vandaaruit 'gezond narcistische' volwassenen, behalve de vrouwen met kinderen dan, want die moeten zich als slavinnen opofferen. De cirkel is rond als ze dat alleen voor hun zoontjes doen. Met begaafde kinderen heeft dit alles intussen niets meer te maken en met narcisme - wat dat ook mag zijn - evenmin. Millers betoog geldt voor iedereen, niemand heeft immers een volmaakte moeder gehad. Iedereen is tekort gekomen – juist als zij of hij dat niet meer weet. En wie denkt dat hij een gelukkige jeugd heeft gehad behoort juist tot de ergste gevallen, vindt zij.

Hier moet Miller weer een stukje psychoanalyse lenen. Het is immers de verdienste van Freud dat hij aannemelijk gemaakt heeft dat onze herinneringen niet betrouwbaar zijn; dat hij het begrip 'verdringing' verzonnen heeft voor het proces waarmee akelige gebeurtenissen en gevoelens onschadelijk worden gemaakt; en dat hij dan nog een theorie heeft ontworpen over hoe dat gebeurt en hoe juist het verdrongene het verdere levenslot kan bepalen - al is het maar omdat wat eens verdrongen is altijd vermeden moet worden.

Miller neemt alleen het begrip verdringing over, de rest van Freuds theorieën wuift ze achteloos weg als 'intellectuele concepten'. Die heeft ze niet nodig. Voor genezing is het *rouwen* voldoende. *Maar hoe mensen zouden moeten rouwen over dingen die ze vergeten zijn, zegt ze er niet bij.*

En evenmin dat mensen, al zijn ze misschien niet helemaal in orde - wie wel? - desondanks allerlei verstandige beslissingen kunnen nemen, en dat ze dat ook doen. Geen kinderen krijgen, of actie voeren voor kresjes, woongemeenschappen, feminisme en socialisme, tegen pasja's en patriarchen. Bij Miller kan er zelfs geen peuterspeelzaaltje af. Nee, mensen die zich hebben moeten aanpassen zijn volgens Miller allemaal emotioneel beschadigd.

Allemaal? Nee, zelfs een dergelijke existentiële menselijke gelijkheid wil Miller niet poneren: er zijn uitzonderingen. Op blz. 63 van 'het begaafde kind' vraagt ze zich namelijk af of het niet mogelijk is dat emotioneel aangepaste mensen een heel tevreden bestaan leiden:

'Zulke voorbeelden zijn er, met name in het verleden, want de depressie is de ziekte van deze tijd. In culturen die nog leefden binnen een afgezonderd waardensysteem, bijvoorbeeld het orthodoxe jodendom binnen het getto, of de negers in de zuidelijke staten honderd jaar geleden, was een aangepast mens weliswaar niet autonoom, bezat hij ook geen eigen individueel identiteitsgevoel (in onze betekenis) dat hem steunde, maar vond hij steun in de groep. Het gevoel dat hij een "vrome jood" was of een "trouwe slaaf", schonk hem een stuk zekerheid in deze wereld!'

Zalig zijn de verdrukten. Wat jammer dat vervolging van joden en zwarten zo lang geleden is, en dat nog slechts de vervolgers met hun depressies resten.

Deze onbeschrijflijke omkering van zaken wordt in het tweede boek 'In den beginne was er opvoeding', verder uitgewerkt. Je kunt er de verharding van de crisis in de laatste jaren aan aflezen. Het narcisme van de welvaartsstaat is verdwenen - het geweld komt er voor in de plaats. De blik wordt nu gericht op het mishandelde, vertrapte, gemartelde kind. Want dat is *gevaarlijk* voor de maatschappij, *omdat het niets anders zal kunnen dan zelf martelen*. Het heeft als kind zijn ongeluk niet kunnen uiten, het heeft zelfs van zijn ouders gehouden: daarom moet het later anderen aandoen wat hemzelf aangedaan is. En omdat alle pedagogie tot verminking van kinderen aanzet, moet de opvoeding afgeschaft worden om de wereld te veranderen. Voor de pedagogie moet de rouw in de plaats komen. En wie na lezing van dit boek nog schuldgevoelens overheeft, moet terug naar af: het eerste boek lezen.

Waarom zou het kind in de volwassene - nog steeds degene die door Miller toegesproken wordt - zich schuldig voelen over dat het verkeerd opgevoed is? Nee, de volwassene voelt zich schuldig over wat hij zelf gedaan heeft, en wat dat is zal Miller nog laten zien. Maar in het begin was er dus de opvoeding.

Tenminste, de opvoedingsleer, de pedagogie, want daarmee begint het boek, 'Zwarte pedagogie', heeft Katharina Rutschky deze opvoedingsleer genoemd in een boek van 1977. Miller schrijft dit boek voor een deel over en inderdaad, het is schrijnend. De basis van deze opvoedkunde is dat de wil van het kind gebroken moet worden als het kind zo klein is dat het de opvoeder nog niet gaat haten. Kleine kinderen vergeten en vergeven alles, zeggen de zwarte pedagogen, dus je kunt met ze doen wat je wilt. Cynisme en sadisme verdringen elkaar in hun teksten.

Duidelijk een officiële wetenschap, al geeft Miller ons geen kans te begrijpen door wie die eigenlijk gesponsord werd. De jaartallen en de taal moeten ons houvast geven. De schrijvers zijn - behalve Rousseau - allemaal Duits en de boeken zijn tussen 1740 en 1908 geschreven. De 'zwarte pedagogie' is ontworpen tijdens het Pruisies absolutisme van Frederik de Grote, die de eerste systematische politiestaat van Europa zo gründlich georganiseerd had, dat hij zichzelf op latere leeftijd beklagde uitsluitend door slaven omringd te zijn.

Dat deze leer ook nog tijdens de 19de eeuw werd gepropageerd, ligt voor de hand: de regimes van de Duitse vorstendommen bleven autoritair, en toen ze eenmaal onder de harde hand van Bismarck verenigd waren werd het niet beter. Het is echter natuurlijk niet zo, dat opvoedingsleer hetzelfde is als opvoedingspraktijk. Miller stelt niet eens de vraag of al die Duitsers zich wel aan de opvoedingsboeken hielden. Bij haar spreekt het nu vanzelf dat van hele generaties de wil gebroken is. En daar koppelt ze dan haar mechaniese opvoedingsmodel uit Het begaafde kind aan: al die mensen kunnen niet anders dan doorgeven wat hen is aangedaan.

En de voorbeelden die ze dan behandelt zijn: de heroineverslaafde Christiane F., Sylvia Plath, een kindermoordenaar en Adolf Hitler! Niet alleen voor een deel generaties later opgegroeid, en niet eens allemaal in Duitsland - maar vooral, niet allemaal moordenaars.

Ook twee slachtoffers zijn er tussen geraakt. Toevallig vrouwen. Voor Miller maakt het niet uit, ze zijn allemaal even zielig.

Zolang het tenminste bekende individuen zijn, geen naamloze slachtoffers. Want die verdwijnen geheel uit het beeld. Ook de slachtoffers van Hitler en de zijnen worden vakkundig weggewerkt, op de volgende manier:

In het verhaal over de afschuwelijke jeugd van Christiane F. koppelt Miller kindermishandeling en konsentratiekampen aan elkaar:

'Niemand zal in alle ernst betwijfelen dat gevangenen in een konsentratiekamp vreselijk geleden hebben. Wanneer echter lichamelijke mishandelingen van kinderen in het nieuws komen, reageren we merkwaardig kalm; we zeggen, afhankelijk van onze ideologie: "ach, dat is heel gewoon", of "kinderen moeten per slot van rekening worden opgevoed" of "dat was destijds de gewoonte" of "wie niet horen wil, moet voelen" en zo voort.' (pag. 115).

De idiote suggestie dat 'we' kindermishandeling heel gewoon vinden, terwijl 'we' konsentratiekampen wel erg vinden, gekombineerd met de suggestie dat de verschrikkingen van konsentratiekampen betwijfeld zouden kunnen worden, krijgt dan zijn vervolg in:

'Daarom is de situatie van een klein kind dat mishandeld wordt soms nog erger en wat de gevolgen voor de maatschappij betreft nog gevaarlijker dan de situatie van de volwassene in een

konsentratiekamp. Een voormalig konsentratiekampgevangene zal van tijd tot tijd ook in een situatie komen waarin hij voelt dat hij de totale afgrondelijkheid van zijn lijden destijds nooit adequaat kan overbrengen, dat de mensen zonder begrip, koel, gevoelloos, onverschillig en zelfs ongelovig tegenover hem staan, maar hijzelf zal, afgezien van een enkele uitzondering, niet twifelen aan de tragiek van zijn belevenissen.' (pag. 117).

En, in een voetnoot bij deze passage:

'In het boek Folgen der Verfolgung (1980) van William G. Niederland krijgt de lezer een heel indringend beeld van de niet-begrijpende omgeving van voormalige gevangenen, weerspiegeld in de praktijk van een psychiatrisch adviseur.'

De miljoenen mensen die de konsentratiekampen niet overleefd hebben, de miljoenen vermoorden, bestaan voor Miller niet en degenen die het wel overleefd hebben kunnen ook best leven zonder dat iemand hen gelooft of begrijpt. Het grote slachtoffer van de nazitijd is Adolf Hitler! Want die is in zijn jeugd mishandeld!

49 pagina's wijdt Miller uit over de zieligheid van Hitler en van andere nazibazen. Ze konden gewoon niet anders met zo'n jeugd! Zo had Göring, volgens Miller, veel liever zijn slachtoffers opgevoed in plaats van ze te vermoorden, maar hij kon niet anders – want zijn vader was weliswaar onderwijzer maar hij sloeg ook.

Naarstig sprokkelt Miller bewijsmateriaal bij elkaar. Om Hitler te begrijpen leest ze Mein Kampf en allerlei biografen; als het materiaal tegenstrijdig is - geen nood want eigenlijk had Miller dat materiaal niet nodig:

'Wanneer Jetzingers historische tegenwerpingen (tegen andere biografen dus, AvB) kloppen, en er is geen reden daaraan te twifelen, bevestigt hij met zijn 'bewijsvoering' mijn vaste overtuiging dat Adolf niet pas als opgroeiende knaap, maar reeds als zeer klein kind, namelijk toen hij nog geen vier jaar oud was, geslagen is. Eigenlijk zijn dergelijke bewijzen overbodig, want het hele leven van Adolf Hitler is één groot bewijs daarvan.' (pag. 150, kursiveringen van Miller zelf).

De kleine Adolf moet mishandeld zijn, móet onzeker geweest zijn over de vraag of zijn grootvader al dan niet joods was, móet last gehad hebben van een inwonende tante die een bochel had en postuum het etiket 'schizofreen' opgeplakt kreeg en daarom móest de volwassen Hitler alle joden uitmoorden en ook alle mensen met enig lichamelijk of geestelijk gebrek. Zo moet het nazisme verklaard worden, aldus Miller, en bewijzen zijn daarvoor niet nodig.

Waarom doet ze dit allemaal? Voor een betoog dat het voor kinderen evenmin als voor volwassenen goed is om gemarteld te worden, had ze de jeugd van Adolf Hitler niet nodig. Al die krampachtige cirkelredeneringen zijn een *afleidingsmanoeuvre*. Niet alleen de slachtoffers moeten worden weggewerkt - 'verdrongen', om Millers eigen begrippenkader te gebruiken - maar ook de *medeplichtigen*.

Liever gezegd, de medeplichtigen krijgen we wel te zien, maar, het wordt eentonig, wederom als slachtoffers, niet als verantwoordelijke mensen. Het enige wat Miller interesseert is dat ze door hun entoesiasme voor het naziregime misschien nu psychische moeilijkheden hebben:

'Duitsers die als kind of puber de triomfen van het Derde Rijk hebben beleefd en zich op latere leeftijd bezighouden met de eigen oprechtheid, zullen het daarmee bijzonder moeilijk hebben. Als volwassene hebben zij vernomen wat de gruwelijke waarheid van het nationaal-socialistische systeem was, en deze kennis hebben zij intellectueel geïntegreerd. En toch leven in deze mensen - vaak los van al die latere kennis - heel vroeg vernomen en met intense kindergevoelens vernomen stemmen - liederen, toespraken, jubelende menigten - voort. In de meeste gevallen zijn dergelijke impressies gepaard gegaan met trots, entoesiasme en blijde hoop. Hoe moet een mens deze twee werelden - de emotionele kennis uit de kindertijd en de latere inzichten die daarmee in strijd zijn - met elkaar in harmonie brengen zonder een belangrijk onderdeel van zijn zelf te verloochenen?' (p. 138)

En naar aanleiding van een film over de nazitijd spreekt ze over *'de fascinatie van het begaafde kind voor de muziek van Wagner, voor pracht en praal van militaire marsen, voor het emotioneel geladen, onverstaanbare geschreeuw van de Führer voor de radio.'* In de spreekkamer van de psychiater staat de wereld op zijn kop. Miller kan de problemen van haar patiënten alleen oplossen *'wanneer men zich bevrijd heeft van het pedagogische schema van beschuldiging en verontschuldiging.'* Verantwoordelijkheid en schuld als pedagogische begrippen die met de opvoeding afgeschaft moeten worden!

Hoe entoesiast zij zelf was over het nazisme zegt Miller niet. Maar over verzet spreekt ze niet, toen niet en nu niet (de enige dwarsliggers die ze vermeldt zijn de leden van de Baader-Meinhof-groep, die ze afdoet als gestoorde domineeskinderen; daartegenover worden ons de dissidenten in de Sowjet-Unie voorgehouden als voorbeelden van 'trouw aan het ware zelf'). Geen woord dat dezelfde morele keuzes nu net zo goed bestaan – wederom begeleid door de muziek van Wagner.

Dat mensen bereid zijn om zulke dikke boeken te lezen om hun schuldgevoel weg te werken moet ons dan maar hoop geven; er knaagt kennelijk nog iets. Maar dan zal iemand anders ze toch moeten uitleggen dat het enige wat tegen schuldgevoel helpt is *iets doen* tegen uitbuiting en onderdrukking.

Wat we wel uit dit soort boeken kunnen leren is wat een ingewikkeld proces 'identifikatie met de onderdrukker' is. Dit begrip is in de vrouwenbeweging aangeland via Anna Freud ('identifikatie met de agressor', zie Het ik en de afweermechanismen) en de Frankfurter Schule. We gebruiken het als iemand partij kiest voor iemand die hem of haar overheerst, martelt of kwelt. En als vrouwen steeds maar partij kiezen voor mannen tegen andere vrouwen, noemen we ze 'male-identified'.

Maar nergens heb ik ooit een analyse kunnen vinden van hoe dit proces nu precies werkt.

In de term 'identifikatie met de agressor' lijkt het alsof de aangevallene zonder meer de plaats van de aanvaller probeert in te nemen, om zo tegelijk aan de aanval te ontkomen en deel te hebben aan diens machtsuitoefening. Maar dat is natuurlijk een noodoplossing die alleen mogelijk is door ieder contact met de werkelijkheid los te laten. Voor dagelijks gebruik is dat een te hoge prijs.

Miller laat nu een weg zien die veel vrouwen volgen: *ze maken in gedachten hun onderdrukker zwak*. Ze identificeren zich niet bewust met zijn kracht, maar met zijn zwakte: dan zijn ze immers gelijk. En dan hoeven ze zich niet te identificeren met macht en gewelddadigheid, die ze als vrouwen hebben leren verwerpen.

De afstand tot de werkelijkheid is hier kleiner: niemand zal ontkennen dat iedere man een weerloze baby, een wankelende kleuter *geweest is*; en er zijn bovendien weinig mannen die niet op ieder gewenst moment hun kindergedrag weer ten toon kunnen spreiden. Niet alleen vrouwen komen hiervan in de war, maar ook 'zachte' mannen, die al vol zitten met zelfbeklag omdat de harde mannen en de harde vrouwen hun braafheid onvoldoende belonen.

Daarom hebben alle sterke mannen uit de recente geschiedenis een combinatie van gewelddadig en zielig gedrag vertoond.